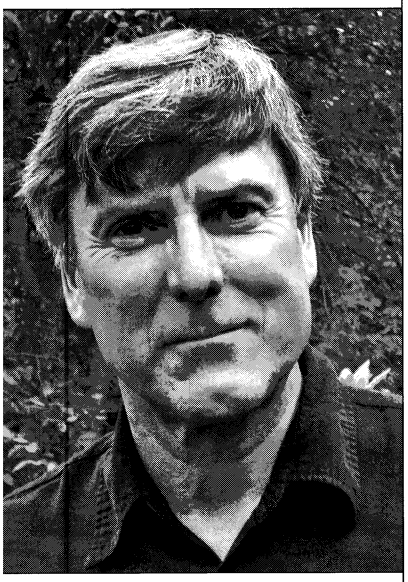

Moskvaprocesserna och det svenska kommunistpartiet

av Åke Nagrelius

Åke Nagrelius är fil. mag. i historia och Senior Advisor för International Affairs vid Stockholms universitet.

I TRE OFFENTLIGA RÄTTEGÅNGAR i Moskva under åren 1936–1938 åtalades ett antal ledande medlemmar av det sovjetiska kommunistpartiet för konspirationer mot den egna regimen. Flertalet av de anklagade dömdes till döden och avrättades omgående. Processerna väckte stor uppmärksamhet i utlandet, där man dels ställde sig undrande till de märkliga anklagelserna, dels reagerade mot dödsdomarna. Det svenska kommunistpartiet försvarade emellertid energiskt processerna. I samband med avstaliniseringen på 1950-talet tog man sedan avstånd från sitt handlande. Någon verklig uppgörelse med det förflutna blev det dock aldrig fråga om. Hellre talade man om annat när det gällde partiets historia under 1930-talets senare del, såsom folkfrontspolitiken och engagemanget till försvar av demokratin i Spanien.

Inte ens i vitboken *Lik i garderoben? En rapport om SKP/VPKs internationella förbindelser,* som partiet tog fram på 1990-talet, tas agerandet i samband med processerna upp annat än som en bisats i ett avsnitt av Lars Arne Norborg om *Den partiinterna debatten*. Norborg skriver:

> Folkfrontspolitiken svarade av allt att döma mot de svenska arbetarväljarnas önskemål och belönades därefter vid valen. Den gjorde det möjligt för SKP att bli accepterat som samarbetspartner i solidaritetsrörelsen för Spanien och i andra antifascistiska aktioner och därigenom bryta sin politiska isolering. Detta lyckades trots de för de flesta iakttagare uppenbara beroendet av SUKP, som bland annat tog sig uttryck i försvaret av dödsdomarna mot Stalins politiska rivaler och deras anhängare. (Norborg 1996 s 21).

Inom den akademiska forskningen finns flera arbeten som berör det svenska kommunistpartiets historia under 1930-talet: Sven Rydenfelts avhandling *Kommunismen i Sverige* (1954) innehåller en detaljerad analys av valresultaten för perioden 1917–1952. Jan Bolins avhandling *Parti av ny typ? Skapandet av ett svenskt kommunistiskt parti 1917–1933* (2004) beskriver partiets utveckling från ett vänstersocialistiskt parti 1917 till 1930-talets kommunistiska parti. Perioden för processerna är utförligast beskriven i Berndt Kennerströms avhandling *Mellan två internationaler. Socialistiska Partiet 1929–1937* (1974), dock utifrån det konkurrerande Socialistiska Partiets perspektiv.

En översikt över hur debatten om processerna fördes i Sverige, Norge och Danmark ges av Aleksandr Kan i *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarrörelsen* (1991). Kans skildring av diskussionen i Sverige ger emellertid mest besked om hur de som stod utanför det kommunistiska partiet såg på processerna. Lars Björlin har i två rapporter belyst relationen mellan det svenska partiet och Moskva: *För svensk arbetarklass eller sovjetisk utrikespolitik?: den kommunistiska rörelsen i Sverige och förbindelserna med Moskva 1920–1970* (1997) och i *Russisk guld i svensk kommunisme* (2001).

I den här artikeln går jag igenom hur nyheterna om processerna förmedlades i pressen i Sverige och hur det svenska partiet agerade. Hur argumenterade man? Fanns det någon intern diskussion och några avvikande röster? Hur var det för övrigt med den politiska effekten av processerna? Stämmer Norborgs inledningsvis citerade påstående om att partiet lyckades bryta sin isolering trots stödet för processerna?

Undersökningen baseras främst på en genomgång av dagstidningarna *Ny Dag, Folkets Dagblad* och *Social-Demokraten* samt tidskrifterna *Kommunistisk Tidskrift, Clarté* och *Tiden.* Vad gäller dagstidningarna har jag begränsat genomgången till de tidpunkter då frågan om processerna var som mest aktuella, nämligen tiden för upptakten till processerna i december 1934 samt tiden i anslutning till de tre processerna, augusti 1936, januari 1937 och mars 1938. I anslutning till den förstnämnda processen har jag också gått igenom vad som skrevs i *Norrskensflamman.* Jag har vidare gått igenom partiets arkiv vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm samt visst arkivmaterial på mikrofilm från Kominterns arkiv i Moskva, som ställts till mitt förfogande av Lars Björlin vid Södertörns högskola.

Den kommunistiska rörelsen på 1930-talet

Det svenska kommunistpartiets fullständiga namn var *Sverges Kommunistiska parti, Sektion av Kommunistiska internationalen.* (I partinam-

net stavades Sverige vid denna tid utan "i".) *Partikongressen* var partiets högsta instans. Mellan dess sammanträden kunde *partikonferensen* inkallas, när *centralkommittén* fann det nödvändigt. Centralkommittén valde inom sig en *politbyrå* och de ledamöter som bodde i stockholmsområdet bildade ett *arbetsutskott,* som skötte partiets löpande verksamhet. Partikongresser hölls i april 1936 och i april 1939. Någon partikonferens fann centralkommittén ingen anledning att inkalla under perioden för processerna.

Partiets arbetssätt följde de principer som Lenin hade satt upp, sammanfattade i begreppet *den demokratiska centralismen.* Den demokratiska centralismen gav alla medlemmar rätt att fritt uttrycka sina åsikter i en fråga, innan beslut fattats i frågan. Efter beslutet var alla skyldiga att arbeta för detta beslut oavsett tidigare uppfattning. Lägre organ var skyldiga att följa högre organs beslut. De nationella kommunistpartierna var därmed skyldiga att följa Kominterns beslut.

Generalsekreterare för Komintern var bulgaren *Georgij Dimitrov.* Kontakterna med olika länder utövades via en exekutivkommitté, EKKI, där en ledamot, tysken *Wilhelm Florin*, hade ansvar för kontakterna med de skandinaviska sektionerna. Komintern stod i sin tur i praktiken under den ryska partiledningens kontroll. Lars Björlin sammanfattar:

> SKP blev, som andra sektioner, ett lojalt instrument i Moskvas hand.
> (Björlin 1997 s 213)

Det kommunistiska partiet var enligt den kommunistiska ideologin arbetarklassens förtrupp i kampen för det socialistiska samhället. Partiet förutsattes bättre än den enskilde partimedlemmen veta vad som var den rätta vägen för arbetarklassen. Den enskilde medlemmen skulle därför vara lojal mot partiet. I anvisningar till SKP:s medlemmar 1935 hette det sålunda att medlemmen alltid måste hålla i minnet att en kommunist "alltid skall försvara partiet då det blir angripet" samt att "Det värsta brottet mot partiet är att bryta partidisciplinen." (ARAB VPK, volym B 4:1).

1929 hade partiet delats i en kominterntrogen minoritet och en majoritet som etablerade ett från Komintern fristående parti. Detta parti behöll också namnet "Sverges Kommunistiska parti", men kallades allmänt "kilbomskommunisterna" efter Karl Kilbom, Folkets Dagblads chefredaktör. Kilbomarna valde 1934 att anta namnet Socialistiska Partiet. Fortfarande 1934 var socialisterna klart större än det kominterntrogna partiet, som dock sakta men säkert hade ökat sitt medlemstal sedan partisprängningen.

Sven Linderot var partiets ordförande. Bland övriga ledande personer i partiet under 1930-talet märks *Hilding Hagberg, Erik Jansson, Gösta Kempe, Fritiof Lager, Set Persson, Knut Senander, Arvid Vretling* samt Ny Dags chefredaktör *Gustav Johansson.* Linderots arbetskapacitet begränsades av en sjuklighet, som vid ett par tillfällen tvingade honom att helt lämna ordförandearbetet, men han tycks som partiledare ha haft en stark auktoritet i de diskussioner som fördes i partiets ledande organ. Vid partikongresserna 1936 och 1939 omvaldes han också enhälligt som ordförande. Linderot var kandidatmedlem till Kominterns presidium. Hans relation till Komintern var dock inte helt oproblematisk. I samband med Kominterns omsvängning till

enhetsfrontstaktiken vid mitten av 1930-talet beklagade sig Wilhelm Florin hos Dimitrov över Linderots osmidighet (Schwerfälligkeit) och bristande förmåga att hantera enhetsfrontstaktiken i förhållande till Socialistiska Partiet ("Linderot hatte trotz der Besprechung mit Kilbom die Bedeutung der Sache nicht begriffen und er verstand sie nicht zu analysieren"). (Komintern, fond 495, opis 15, delo 207).

Moskvaprocesserna i svensk press

Den första processen. Upptakten till Moskvaprocesserna utspelades lördagen den 1 december 1934, då Leningrads partichef Sergej Kirov sköts ihjäl av en attentator inne i partihögkvarteret i Leningrad. Myndigheterna utfärdade efter mordet en kommuniké om att man under förhören med attentatorn, en man vid namn Nikolajev, vilken snabbt hade kunnat gripas, avslöjat en sammansvärjning, där mordet var avsett att utgöra startsignalen för en serie attentat i avsikt att störta sovjetmakten.

Nyheten om mordet på Kirov var förstasidesstoff i de svenska tidningarna. Socialdemokraten återgav söndagen den 2 december utan egna kommentarer de sovjetiska myndigheternas kommuniké om sammansvärjningen. Ny Dag meddelade den 3 december (tidningen kom inte ut på söndagar) att mordet på Kirov hade utförts av en attentator som "utsänts av arbetarklassens fiender". Under de följande veckorna kom täta rapporter i tidningarna om nya avslöjanden om sammansvärjningen. Det kom också rapporter om ett antal dödsdomar på skilda håll i Sovjetunionen. Den 27 december fann sig Folkets Dagblad, huvudorgan för Socialistiska Partiet, föranlåtet att konstatera:

> Det är tydligt att mordet på Kirov skall utnyttjas till att göra rent hus med alla inom partiet, vilka ej tänker precis lika med ledarklicken.

När man går igenom nyhetsrapporteringen om mordet på Kirov, är det lätt att föreställa sig att de som hämtade sin information från Social-Demokraten, Folkets Dagblad eller Ny Dag fick uppfattningen att det verkligen var fråga om en sammansvärjning mot sovjetmakten. Den officiella versionen från sovjetmyndigheterna återgavs nämligen utan att utsättas för den typ av kommenterande journalistik som nutida dagstidningar är så uppfyllda av.

Mordet på Kirov spelade sedan under Moskvaprocesserna en central roll i anklagelseakterna. I själva verket var mordet på Kirov den enda påtagliga terrorhandling som kunde läggas de anklagade till last. Det var denna handling som användes som bevis för de anklagades avsikter att genomföra alla andra terrormord som sovjetmakten genom deras arrestering ansåg sig ha förhindrat. Den propagandamässiga betydelsen av att den officiella versionen av omständigheterna kring mordet på Kirov vann trovärdighet kan därför knappast överskattas.

Bland dem som häktades efter mordet på Kirov fanns de tidigare revolutionsledarna Grigorij Sinovjev och Lev Kamenev. De blev sedan huvudpersoner i den första offentliga rättegången, som hölls den 19–24 augusti 1936. Ytterligare 14 personer stod inför rätta. Åklagaren Andreij Vysjinski kunde vid rättegången redovisa fullständiga erkännanden från de häktade. Enligt

dessa erkännanden hade det redan 1932 bildats en sammanslutning av två tidigare separata grupper av anhängare till Sinovjev respektive Trotskij. Denna sammanslutning, som i åtalet rubricerades "det trotski-sinovjevska förenade terroristcentrum", hade enligt åklagarens beskrivning arbetat efter Trotskijs anvisningar med att förbereda mord på Stalin och de andra ledande personerna i regeringen i syfte att överta makten. Samtliga rannsakade dömdes till lagens högsta straff, arkebusering och konfiskering av all personlig egendom. Även Trotskij dömdes i sin frånvaro till döden.

Nyheterna om processen i Moskva fick stort genomslag i pressen. Processen utspelades under valrörelsen för riksdagsvalet 1936 och kom därmed att också bli ett viktigt inslag i denna. Ny Dag rapporterade redan den 17 augusti att Sovjets arbetare vid massmöten "kräver åtgärder mot terroristerna". Den 21 augusti kom ett utförligt referat med rubriken "Sinovjev erkänner Kirovmord" och den 22 augusti en lång ledarartikel som bland annat kunde meddela:

> De anklagade är överbevisade, ertappade banditagenter, som inte ens har personligt mod att inför världens offentlighet söka rättfärdiga sin kamp.

Ny Dag gjorde sedan en jämförelse med Dimitrovs agerande, då denne av nazisterna i en rättsprocess i Leipzig hade anklagats för delaktighet i riksdagshusbranden i Berlin 1933 men energiskt försvarat sig mot anklagelserna och blivit frikänd. Tidningen frågade sig:

> Varför finns det inte en enda av de anklagade som kan tillbakavisa anklagelserna och skänka den samlade kontrarevolutionära hetspressen lite tröst?

Tidningen fortsatte:

> Den kommunistiska rörelsen kan visa på massor av män och kvinnor vilka släpats in i fascisternas fängelser, där de torterats och pinats i månader och år, men likafullt förvandlat processerna till en anklagelse mot deras fascistiska åklagare.

Socialistiska partiets Folkets Dagblad skrev den 26 augusti, då processen avslutats:

> I dag är det sorg bland Europas arbetare. Sorg och bestörtning. Vi vågar nämligen tro att också medlemmarna i Kominterns sektioner i stor utsträckning är upprörda. Må vara att de känner sig förpliktade att försvara vad som skett, man vill dock mellan raderna utläsa oro och osäkerhet över innebörden och konsekvenserna.

Tidningen (signaturen "K.K.") spekulerade sedan i att erkännandena var resultatet av "polismetoder". Tre dagar senare kritiserade tidningen det faktum att dödsdomarna verkställts omedelbart: "Här fälldes en dom och domen verkställdes utan rätt eller möjlighet till appell". Tidningen gjorde jämförelsen med hur "t.o.m. nazistregimen i Barbartyskland behandlar sina motståndare".

Social-Demokraten valde den 29 augusti att kritisera socialisterna:

> Det är en outplånlig skamfläck på hr Kilboms parti att det ingår valkartell med Moskvabödlarnas anhängare.

Social-Demokraten syftade på att socialisterna inför valet 1936 hade ingått samverkan med kommunisterna under gemensam partibeteckning i syfte att motverka valsystemets missgynnande av småpartierna.

Den andra processen. Den 23 januari 1937 startade den andra Moskvaprocessen. Denna gång

anklagades 17 personer för fosterlandsförräderi, spioneri, skadegörelse och förberedelse till terrordåd. På de anklagades bänk satt bland andra Karl Radek och Jurij Pjatakov. De erkände att de inte bara hade konspirerat med Trotskij utan även med nazisterna i avsikt att få Tyskland att angripa Sovjetunionen. Pjatakov och 12 andra dömdes till döden. Övriga, däribland Radek, fick långa fängelsestraff.

Om anklagelserna vid den första processen trots allt hade haft viss trovärdighet, framstod påståendena om konspirationerna denna gång som så mycket svårare att förstå för omvärlden. Det visade sig också att vissa av åklagarsidans faktauppgifter om kontakter mellan de anklagade och Trotskij inte kunde stämma. Problemet var bara att de anklagade hade bekräftat kontakterna. Social-Demokraten sökte den 28 januari 1937 en lösning på problemet genom att spekulera i att de anklagade utsatts för hypnos eller droger, eller till och med att det varit skickliga skådespelare som uppträtt i rättegångarna istället för de anklagade. Med hjälp av medicinsk och psykologisk expertis diskuterade tidningen olika tänkbara förklaringar. Ny Dag försummade inte tillfället att bemöta påståendena. Tidningen gjorde egna intervjuer med de experter som Social-Demokraten hänvisat till och kunde den 29 januari utan större svårigheter vända det hela till ett angrepp på Social-Demokraten och Zeth Höglund.

Den tredje processen. Den tredje processen genomfördes i början av mars 1938. Huvudperson var Nikolaj Bucharin. De anklagade erkände att de hade bildat en sammansvärjning i syfte att föröva terror och sabotage samt konspirera med Tyskland, Polen, Japan och England i avsikt att få Sovjetunionen på fall och överlämna delar av landet till dessa makter. 18 dödsdomar och tre fängelsestraff avkunnades. Bland dem som avrättades fanns Bucharin och den tidigare polischefen Jagoda. Det svenska kommunistpartiet representerades på åhörarläktaren av Fritjof Lager, som redovisade sina intryck från processen i en artikel i Ny Dag den 16 mars 1938. Lager beskrev de anklagade: "Bland de lumpsäckar i människogestalt som stått anklagade finner vi provokatörer från tsarens tid, spioner och lönnmördare."

Både Karl Kilbom i Folkets Dagblad och Zeth Höglund i Social-Demokraten hade anledning att reagera med särskild bestörtning när processen mot Bucharin genomfördes, eftersom de under 1920-talet varit nära förbundna med Bucharin inom den internationella kommunistiska rörelsen. Den 2 mars 1938 skrev Zeth Höglund under rubriken "Häxprocesserna fortsätter". Höglund erinrade om att Bucharin var bolsjevismens mest läste teoretiker och författare till verk som "Kommunismens A.B.C.", "Den materialistiska historieuppfattningen" och andra skrifter som spritts i miljoner exemplar inom och utom Ryssland. Höglund undrade om det nu också skulle bli en förbrytelse att äga och kanske t.o.m. att ha läst dessa verk.

SKP:s agerande

Politbyrån sammanträdde den 11, 17 och 31 december 1934 samt den 9 januari 1935. Inget nämns i protokollen om mordet på Kirov

och sammansvärjningen mot sovjetmakten. Centralkommitténs första sammanträde efter mordet hölls den 12–13 januari 1935. Inte heller här finns något om mordet och den påstådda sammansvärjningen. Det var istället frågan om den nya enhetsfrontstaktiken som stod i centrum. Utvecklingen i Sovjetunionen berörs bara i en avslutande resolution, där man prisar den sovjetiska ekonomins utveckling i jämförelse med utvecklingen i de kapitalistiska länderna. (ARAB VPK, volym A 2:1).

Partiets teoretiska organ, Kommunistisk Tidskrift tog däremot i nr 1/1935 upp mordet på Kirov. Tidskriften angav att det under förhören med Kirovs mördare, Nikolajev, visat sig att denne handlat på uppdrag av en terroristorganisation med beteckningen "Leningradcentralen". Organisationen sades ha sökt förbindelse med "vitgardistiska och kontrarevolutionära grupper". Genom artikeln i Kommunistisk Tidskrift blev partiets officiella uppfattning fastlagd för medlemmarna: Det hade skett en sammansvärjning och skadorna hade tack vare det sovjetiska partiets vaksamhet kunnat begränsas till förlusten av kamrat Kirov.

Motanfallets taktik. Processen i augusti 1936 och den kritik som partiet fick utstå för sitt försvar av dödsdomarna var uppenbarligen inte helt lätt att acceptera för somliga av SKP:s medlemmar. Vid centralkommitténs möte den 26–27 maj 1938 sa Sven Linderot:

> Vid början av uppröjningen med de trotskistiska sinovjevbanden i Sovjetunionen var det många partikamrater som endast i egen känsla av att de disciplinärt var tvingade att bekämpa sovjethetsen gick in för försvar av de åtgärder som Sovjetunionen vidtog. Men en stor del var passiva och underlät att göra någonting. (ARAB VPK, volym A 2:2)

Centralkommittéledamoten Set Persson uttryckte saken så här vid partikongressen 1939:

> Valen 1936 sammanföll med Moskvaprocessen och alla har vi i friskt minne hur enhetens fiender sökte göra denna process till ett slagträ mot vårt parti. Jag överdriver inte, om jag påstår här, att det fanns kamrater i partiets led som sviktade vid detta tillfälle. Motanfallets taktik, som partiledningen rekommenderade, visade sig kamraterna inte allerstädes använda sig av." (ARAB VPK, volym A 1a:2).

Den taktik som Set Persson benämnde *motanfallets taktik* hade tre komponenter. För det första skulle man kraftfullt tillbakavisa anklagelserna mot processerna. För det andra skulle man intensifiera arbetet med att föra ut en positiv bild av utvecklingen i Sovjetunionen och för det tredje skulle man arbeta på att stärka den kommunistiska organisationen i Sverige.

Den första punkten var den viktigaste. Den genomfördes genom att frågan om processerna togs upp på offentliga möten, i de kommunistiska tidningarna, i flygblad och genom att man gav spridning åt de officiella sovjetiska referaten från processerna. Referaten publicerades i sammandrag i Ny Dag och i sin helhet i bokform på partiets förlag Arbetarkultur. På mötena lät man efter sovjetiskt mönster deltagarna anta resolutioner till stöd för processerna.

Då det gällde den andra punkten, solidariteten med Sovjetunionen, ville man förmedla en bild av Sovjetunionen som ett land i blomstrande utveckling med lyckliga arbetare som entusi-

astiskt slöt upp bakom det kommunistiska partiet och dess store ledare Stalin. De ekonomiska framstegen och höjningen av arbetarnas levnadsstandard framhölls ständigt. Otvivelaktigt var propagandan framgångsrik. Långt utanför kommunistpartiets led fanns en föreställning om att Sovjetunionen genomgick en stark ekonomisk utveckling och att det närmast var en tidsfråga innan Sovjetunionen skulle passera de kapitalistiska länderna i ekonomiskt avseende. Kampanjen från kommunisterna gick nu ut på att processerna var nödvändiga för att detta samhällsbygge inte skulle äventyras.

Tankegången kom t.ex. till uttryck i en ledare i Ny Dag den 27 augusti 1936:

> Svaret på angreppen skall bli en solidaritetskampanj för Sovjetunionen, mot de öppna och förstuckna sovjetfiender, vilka söker utnyttja Trotskijligans mordkonspirationer till angrepp mot sovjetstaten och dess ledande män, vilka lugnt fullföljer det gigantiska socialistiska bygget.

Här frammanas tydligt bilden av ett historiskt skeende där diskussionen om rätt och fel i processerna i det stora hela var en underordnad fråga. För kommunisterna själva torde detta sätt att se på processerna ha varit grundläggande. De var övertygade om att utvecklingen i Sovjetunionen gick i rätt riktning. Ändamålet med processerna var att skydda samhällsbygget mot inre och yttre fiender. Alltså var det gott och helgade medlen.

Den tredje punkten, slutligen, att stärka den kommunistiska organisationen, omfattade kampanjer för att vinna nya medlemmar och tidningsprenumeranter. Man samlade också in pengar till partiet. Kampanjerna hade startat redan före processen 1936 som en del av valrörelsen detta år. De intensifierades nu.

Okuvlig järnvilja. Vid det sovjetiska partiets centralkommittés sammanträde den 3 mars 1937, efter den andra processen, gav Stalin anvisningar för partiets förhållningssätt till trotskismen. Stalin förklarade:

> Våra partikamrater har inte observerat, att trotskismen upphört att vara en politisk strömning inom arbetarklassen; att trotskismen förvandlats från en politisk strömning inom arbetarklassen, som den var för 7–8 år sedan, till ett desperat och principlöst band av förbrytare, bluffmakare, spioner och mördare, som opererar på uppdrag av utländska staters spionorgan. (Stalin 1971 s 43)

Det sätt varpå Stalin tog upp frågan om trotskismen var uppenbart ägnat att förhindra diskussioner inom partiet. Genom att koppla de anklagade till trotskismen och genom att slå fast att trotskismen inte representerade en politisk strömning inom arbetarklassen kunde Stalin avvisa en debatt.

Det svenska partiet hade redan anammat synsättet. Den 1 februari hade Sven Linderot gett en personlig rapport i Ny Dag från processen i Moskva. Linderot framhöll att det inte bara var en sovjetangelägenhet "att trotskisterna utrotas", och att trotskisterna inte var "en flygel inom arbetarrörelsen" utan "kontrarevolutionärer som måste förjagas från varje position de söker intaga hos massorna". Till slut gick Linderot till angrepp mot dem som ville ifrågasätta det hela: "De som i dag understödjer trotskismen, understödjer därmed de trotskistiska krigsanstiftarna. De är folkets fiender och måste likvideras, lika

visst som sovjeträttvisan i dag likviderar de trotskistiska förbrytarbanden."

Inom SKP ansåg man genomgående att "de trotskistiska förbrytarbanden" i Sverige personifierades av Nils Flyg, som var ordförande för Socialistiska Partiet. Sven Linderot deklarerade vid diskussioner om processerna i centralkommittén 1937 (ARAB VPK, volym A 2:1): "Vi har dragit linjen klar. Det socialistiska partiet skall likvideras." Gustav Johansson kompletterade med att varna för SAC (syndikalisterna) som han ansåg att man också borde likvidera som organisation. Gösta Kempe menade att trotskisterna till och med försökte "smyga sig in" i SKP. I maj 1938 sa Linderot i centralkommittén (ARAB VPK, volym A 2:2) att det fanns risk för sentimentalitet gentemot partimedlemmar som man tidigare betraktat som pålitliga kommunister, varigenom man kunde förledas att "behålla opålitliga element på ofta viktiga poster i partiet", där de kunde ha sin "placering och försörjning". Någon utrensning av partifunktionärer kom dock aldrig till stånd.

Annars var det största bekymret att partimedlemmarna inte var tillräckligt starka i anden med att föra ut partilinjen: "Men vi har dock ännu inte den okuvliga järnvilja, som fordras i sådana situationer", deklarerade Linderot inför centralkommittén i maj 1937.

Linderots tal om okuvlig järnvilja skall ses mot bakgrund av att det bakom de offentliga processerna fanns något mycket värre, nämligen de omfattande utrensningarna i det tysta. Det var vid denna tid, 1937, som terrorn i Sovjetunionen gick mot sin höjdpunkt. Ytterst var det detta system som de svenska kommunisterna hade att försvara. Linderot och de andra svenska kommunisterna som besökte Komintern i Moskva i samband med processerna kan inte ha undgått att märka vad som pågick. Kominterns funktionärer drabbades nämligen av utrensningarna i samma omfattning som den sovjetiska partiapparaten eller kanske till och med ännu värre.

Argumentationen

Ett fyrsidigt blad från SKP om processen 1936 med rubriken "Slå tillbaka reaktionens hets" kan tas som exempel på hur man valde sina argument i försvaret av processerna. Till att börja med framhölls att de åtalade erkänt att de förberett en serie mord på sovjetledarna och i ett fall (Kirov) också lyckats genomföra planerna. De som uttryckte tvivel på de anklagades skuld påstods hävda att terrorister och mördare skulle gå fria från straff. Flygbladet förklarade:

> De brottsliga konspiratörerna har avslöjats och inför hela världen har de själva erkänt sina nesliga dåd. För sådana gemena brott stipulerar Sovjetunionens lagar dödsstraff. Och de har verkställts i laga ordning. /.../ Kampen är hård. Det duger inte med silkesvantar. Hur skulle det gå i Spanien om folkfronten visade samma blödiga mildhet mot de fascistiska skurkarna som socialdemokratin på sin tid gjorde i Tyskland och Österrike? Då vore snart Västeuropa erövrat av fascismen och vi svenska arbetare fick dela den hårda lott, som vederfarits våra bröder i fascismens länder. Detta får ej ske därför måste sovjethetsen slås tillbaka.

I flygbladet tog man sedan stöd av Dimitrov, omnämnd som "hjälten från Leipzigprocesserna". Dimitrov citerades:

> Rättegången mot terroristerna, mot fascismens agenter är en beståndsdel i den internationella arbetarklassens kamp. Den verkliga solidariteten med Spaniens folk är oförenlig med skydd åt fascismens agenter i andra länder."

Slutligen:

> Vi betecknar det som rena dårskapen när vissa svenska tidningar insinuerar att de dömda var oskyldiga. Varför skulle då alla sexton avlägga bekännelser, när de visste att döden väntade dem?" (ARAB VPK, volym B 4:1)

Som ett andra exempel på hur SKP argumenterade kan tas en artikel i Ny Dag av signaturen "H.H" den 9 mars 1938, dvs. i anslutning till den tredje processen. Artikeln bar rubriken "Landsförrädarnas försvarare". Den gick alltså ut på att de som kritiserade dödsdomarna bedrev en (med "H.H":s kursivering) *"kampanj för rätten att begå landsförräderi"*.

Ny Dag uttryckte sin tillfredsställelse över att "de odjur" som velat utlämna sitt fosterland till främmande makter "äntligen, *äntligen* avslöjats". Beskyllningarna mot Stalin för att av maktsjuka ha velat avlägsna besvärliga konkurrenter avvisades som "vettlösa". Stalins "personifikation av enkelhet, anspråkslöshet och offervillighet" och det faktum att de anklagade innehaft höga poster trots sina försyndelser i det förgångna visade enligt Ny Dag att det inte kunde röra sig om maktsjuka från Stalins sida. "Sanningen är att ingen regim i världen visat en sådan tolerans, en sådan storsinthet, en sådan vilja att återupprätta fallna som sovjetregimen", proklamerade tidningen.

SKP tog tacksamt tillvara de uttalanden från icke-kommunistiska åhörare vid rättegångarna som kunde ge stöd för uppfattningen att rättegångarna var korrekta. Den brittiske advokaten Dennis N. Pritt åberopades gärna. Pritt var närvarande under den första processen och vitsordade att rättegången syntes uppfylla rimliga krav från rättssäkerhetssynpunkt. Samtidigt försökte SKP med alla medel ifrågasätta trovärdigheten hos dem som var kritiska till rättegångarna. Det gällde framför allt Trotskij men även sådana tidigare medlemmar i det svenska partiet som Karl Kilbom och Zeth Höglund. Dessa påmindes nu nogsamt om att de under sin tid i kommunistpartiet försvarat både utrensningar och avrättningar utan att invända mot sådana metoder som de nu var så kritiska emot.

Sedan väl de anklagades skuld slagits fast, gällde det att försvara dödsstraffen. Här tog man gärna stöd i såväl samtiden som historien och försökte få det att framstå som om dödsdomarna i Sovjetunionen bara rörde ett litet fåtal, medan världen stod inför så mycket större problem på andra håll. I en ledarartikel i Ny Dag den 28 augusti 1936 skrev Gustav Johansson:

> De som i dag kämpar gemensamt mot fascismen i Spanien torde inte ha någon användning för de gråterskor som brukar anmäla sig när några kontrarevolutionära banditer får sitt rättmätiga straff.

Den 31 augusti 1936, kunde Ny Dag genom att i "Pressfronten" citera partiets tidning Syd-Svenska Kuriren frammana bilden av att dödsdomarna i själva verket var en akt av humanitet:

> Kanske hade det räckt om Folkfronten i Spanien efter sitt makttillträde hade häktat och avrättat 16 av de värsta fascistiska fosterlandsförrädarna med Gill Robles och Franco i spetsen./.../ Kanske hade det inte

räckt med att oskadliggöra 16 fosterlandsförrädare i Tyskland, men så mycket är säkert, att om inte folkets ledare givit folkets fiender fria tyglar, så hade dessa folkfiender aldrig kommit i tillfälle att tyrannisera det tyska folket, som det gör i dag. Mycket blod hade då sparats.

Var Hilding Hagberg kritisk? Och Linderot?

Hilding Hagberg, Linderots efterträdare som partiledare, påstod i sina memoarer *Jag är och förblir kommunist* att han själv var kritisk till processerna. Inte nog med detta: Hagberg gjorde också gällande att Sven Linderot i själ och hjärta hade samma uppfattning, även om Linderot inte kunde säga det öppet. På följande sätt beskriver Hagberg sina intryck av ett samtal med Linderot 1936:

> Efter mitt samtal med honom efter CK-möte förstod jag att han liksom jag ansåg dödsdomarna som orättfärdiga och oförsvarliga. (Hagberg 1995 s 89)

Kanske hade Hagberg rätt i att Linderot kände tveksamhet. Ändå är det mot bakgrund av Linderots uttalande vid centralkommitténs sammanträde den 26–27 maj 1938 svårt att tro att han verkligen ansåg att dödsdomarna var orättfärdiga och oförsvarliga. Linderot sa nämligen enligt referatet:

> Det kan aldrig föreligga något tvång för en människa att förfäkta åsikter som denna människa inte har inom kommunistiska partiet vare sig här eller i Sovjetunionen. När vi försvarat vad som gjorts vid upprensningen i Sovjetunionen så är det därför att vi är fullständigt klara över att det är riktigt. Vi är glada över att det skett, därför att det var nödvändigt. Det bör vi mer klara ut för folk så att inte sådana massor som nu faktiskt gör det tror att vi är osjälvständiga och endast på grund av diktat säger det och det. (ARAB VPK, volym A 2:2).

Hur var det då med Hilding Hagbergs egna invändningar? Hagberg skriver i sina memoarer att han kände "stor olust" när "goda kamrater och kommunister" "försvann" under aktionerna efter mordet på Kirov. Hagberg fortsätter:

> Sommaren 1936, när jag jobbade som redaktör för Norrskensflamman, skrev jag ett brev till partiledningen i ämnet. Jag krävde att partiet skulle kräva ett slut på processerna och därmed dödsdomarna. När jag inte fick något svar drog jag saken inför centralkommittén. /.../ Jag föreslog att partiet skulle göra en aktion hos det sovjetiska broderpartiets ledning mot avrättningarna av kommunister och likasinnade. Min åsikt var att rättegångarna var rättsvidriga och att de skadade Sovjetunionen och den kommunistiska världsrörelsen. /.../ För mig fick emellertid brevet till CK konsekvenser. Ryktet om mitt agerande spreds snabbt i partiet. Jag utpekades som en skamfläck för partiet och en förrädare mot Sovjetunionen. Som en feg och opålitlig partikamrat. Skvallret ledde till att partiledningen en dag när jag befann mig i Luleå behandlade min aktion. Jag kritiserades hårt och ansågs av en del mogen för uteslutning. (Hagberg 1995 s 87ff)

Sommaren 1936 skulle alltså Hagberg ha föreslagit att man skulle kräva ett slut på processerna och dödsdomarna. Den 29 augusti 1936 skrev han emellertid följande i Norrskensflamman:

> Man har dömt mördare, fascistiska bödelsdrängar, spioner, landsförrädare och dödsfiender till socialismens land — detta faktum skall ingen advokatur i världen kunna bortförklara.

Sådana uttalanden av Hagberg från tiden för processerna kan göra det svårt att tro att han verkligen skulle ha haft kritik att komma med. Det finns därför anledning att granska Hagbergs påstående mot arkivmaterialet. Det visar sig då att det faktiskt finns en notering i politbyråns protokoll från den 8 och 12 oktober 1936 som ger stöd för Hagbergs påstående om att han opponerat sig: Den 8 oktober föredrog Sven Linderot en rapport, vars innehåll inte angavs i protokollet. Rapporten bordlades och ett nytt sammanträde bestämdes till den 12 oktober. Vid detta sammanträde beslöt politbyrån...

> ...att skriva ett brev till Hilding och påpeka det felaktiga i hans artiklar. (ARAB VPK, volym A 3:1)

Arkivmaterialet bekräftar alltså att Hagberg framförde synpunkter av något slag som ansågs felaktiga. Det får väl anses troligt att det då gällde processerna. Huruvida det snarare gällde en rädsla för att partiet skulle göra propagandamässiga förluster till följd av processerna än av tvivel i själva sakfrågan framgår dock inte.

De politiska konsekvenserna

Det svenska kommunistpartiet hade ju delats 1929 med troheten till Komintern som skiljelinje. Det var alltså ett i högsta grad kominterntroget parti som i Sverige tog emot nyheterna om attentatet mot Kirov den 1 december 1934. De närmaste årens händelser skulle sätta troheten till Komintern och därmed till Sovjetunionens kommunistiska parti på hårda prov, prov som partiet i det stora hela kunde säga att det bestod. I partiets inre liv fick processerna till resultat en stärkt enighet. Erik Jansson, Karlstad, förklarade i centralkommittén år 1937 att:

> När det gäller trotskistprocessen så bör vi understryka att om den än har varit ett hinder för oss så är det dock en positiv sida att partiet efter processen gått fram förstärkt. Vi har vunnit politiskt och ideologiskt inåt och utåt tack vare att partiet förstått att kämpa sig igenom. (ARAB VPK, volym A 2:1)

Erik Jansson kunde grunda sin uppfattning på resultatet från riksdagsvalet 1936. Valet hölls några veckor efter den första Moskvaprocessen. Valresultatet blev framför allt en stor framgång för socialdemokraterna men också för kommunisterna, som ökade från 3,0% i riksdagsvalet 1932 till 3,3%. Socialisterna, däremot, gick tillbaka från 5,3 till 4,4%. I kommunalvalet 1938 fick kommunisterna en ny framgång. Nu nådde man 3,8%. Socialisterna minskade till 1,9% och försvann strax därefter ur politiken.

Tydligt är alltså att kritiken mot kommunisterna för deras försvar av processerna inte gav något större utslag. Partiets valframgång var odiskutabel. Sven Rydenfelt kom ändock i sin studie fram till följande slutsats:

> Fråga är om någon annan faktor i betydelse kan mäta sig med den ryska prestigen, när det gäller att förklara de svenska kommunisternas växlande styrka under olika år./.../ Moskvaprocesserna och de hänsynslösa rensningsaktionerna 1936 och 1937 kom denna att på nytt sjunka, vilket troligen i någon mån bidrog till den kommunistiska motgången i 1938 års val. (Rydenfelt 1954 s 286f).

När Rydenfelt talar om en motgång för kommunisterna, inkluderar han Socialistiska Partiet i kommunisternas röstetal. Det socialistiska partiet

minskade ju mer än det kommunistiska partiet ökade såväl 1936 som 1938.

När Lars-Arne Norborg i det inledningsvis citerade avsnittet ur "Lik i garderoben?" säger att partiet belönades vid valen under 1930-talet, syftar han däremot enbart på SKP. Norborg säger vidare att folkfrontspolitiken, som introducerades under perioden för processerna, ledde till att partiets tidigare isolering bröts, trots den negativa effekten av processerna. Jag menar att det snarare var så, att partiets isolering ökade till följd av processerna trots folkfrontspolitiken. Detta hade att göra med att SKP var lierat med Sovjetunionen och att, som Rydenfelt säger, "den ryska prestigen" minskade till följd av processerna.

Sovjetunionen hade alltsedan sin tillkomst betraktats med sympati inom betydande grupper utanför det kommunistiska partiet. Vid mitten av 1930-talet tonade bilden fram av ett land där samhällelig planering och entusiastiska s.k. Stachanovarbetare åstadkom en ekonomisk utveckling som vida överträffade de kapitalistiska ekonomiernas. En ny sovjetförfattning skulle också leda till ett mer demokratiskt styrelseskick (se t.ex. en artikel av Sven Andersson i Clarté nr 7/1936). Moskvaprocesserna gjorde det nu tydligt att utvecklingen istället gick i riktning mot en förstärkt partidiktatur där det tidigare folkliga elementet i den bolsjevikiska revolutionen fått ge vika. En artikel av Samuel Schwarz i Tiden nr 3/1937 med den talande rubriken "På kontrarevolutionens väg" gav uttryck för åsikten att syftet med processerna i själva verket var att röja dem ur vägen som skulle kunnat ställa sig i spetsen för en massrörelse mot den stalinistiska ledningen. Nils Flyg hade framförde samma tankegång i en ledare i Folkets Dagblad den 4 februari 1937 med rubriken "Varför Stalin dräper".

Kommunisterna stod ensamma kvar i sin tro på Sovjetunionen. Den ideologiska isolering som detta medförde kunde inte döljas av det faktum att man genom enhetsfrontstaktiken hade börjat samarbeta med andra partier i de praktiska frågorna.

Abstract

The Moscow Show Trials of the 1930's is of great importance in the history of communism. The Swedish Communist Party was supportive of both the trials and the ensuing death penalties. This article describes the reporting and editorial comments written by Swedish newspapers and journals, as well as the Communist Party reaction documented in the archives. Was there any discussion within the party? Were there any critical voices? How did the communists argue when they defended the trials? Finally, what was the political outcome for the Swedish party?

The article states that the problem for those outside the party who were critical of the trials and the death penalties was the fact that the persons prosecuted pleaded guilty to the crimes. This was also the main argument used by the Swedish Communist Party in defending the trials. The party strongly condemned the prosecuted and showed no leniency. It was later revealed that Hilding Hagberg, the successor to Sven Linderot as party leader, claimed that they were both against the trials and that Hilding Hagberg even wrote to the central committee of the Swedish party and suggested it should try to get the Soviet party to stop the trials. Protocol from the Politburo confirms that Hagberg was indeed critical.

Although the party did manage to increase its percentage of votes in the elections during the period, the political ramifications of the trials were increased isolation of the Swedish party due to the fact that the previous positive attitude toward the Soviet Union diminished among leftists outside the party.

★

Keywords: Communism, show trials, Swedish Communist Party.

★ Referenser

ARAB VPK: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm: Vänsterpartiet kommunisterna.

Björlin, L. (1997) För svensk arbetarklass eller sovjetisk utrikespolitik?: den kommunistiska rörelsen i Sverige och förbindelserna med Moskva, s 201–225 i *Sovjetunionen och Norden — konflikt, kontakt, influenser,* S. Jungar o. B. Jensen (red.), Helsingfors, Finska Historiska Samfundet.

Björlin, L. (2001) Russisk guld i svensk kommunisme, s 42–127 i *Guldet fra Moskva. Finansieringen av de nordiske kommunistpartier 1917–1990,* M. Thing (red), Köpenhamn: Forum.

Hagberg, H. (1995) *Jag är och förblir kommunist.* Stockholm: Carlsson.

Kan, A. S. (1991) *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarrörelsen.* Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet.

Kennerström, B. (1974) *Mellan två internationaler. Socialistiska Partiet 1929–1937.* Lund: Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia.

Komintern: Kominterns arkiv, Moskva.

Norborg, L-A. (1996) Den partiinterna debatten. Om relationerna till SUKP och andra "realsocialistiska partier", s 5–86 i *Lik i garderoben? En rapport om SKP/VPKs internationella förbindelser.* Lund: Novapress (1. uppl. 1994).

Rydenfelt, S. (1954) *Kommunismen i Sverige — en samhällsvetenskaplig studie.* Lund: Gleerup.

Stalin, J. V. (1971) Referat och slutord hållna på SUKP(b):s centralkommittés plenum i Moskva den 3 och 5 mars 1937, s 35–77 i *J V Stalin. Kampen mot fascismens trotskistiska agenter och vårt partis uppgifter.* Göteborg: Proletärkultur.